

УДК 1 (091) (477) Козельський  
DOI: 10.32837/apfs.v0i24.855

**Мечислав Йосипович Заремський**

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання  
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, Україна

## СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Я.П. КОЗЕЛЬСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

**Анотація.** Досліджено особливості становлення та проаналізовано основні проблеми філософії в суспільно-політичній концепції українського мислителя XVIII століття Я. П. Козельського. Виявлено численні паралелі й дотичні пункти його соціокультурних та просвітительських ідей до західноєвропейської філософської традиції. Зокрема показано, що у соціально-політичних поглядах Козельського прослідковуються ідеї, співзвучні спрямованості і характеру соціальної філософії, пов'язаної з початком становлення західної цивілізації епохи Просвітництва, переходу від традиційного до громадянського суспільства.

Показано, що Я. Козельський здійснив спробу виходу на нову історичну парадигму філософського розуміння змісту й сенсу людського буття: «Людина – Природа – Суспільство». Зазначено, що у своїх творах український філософ здійснив спробу дати абрис наближеного до досконалості суспільного устрою, у якому людина черпала б «істинно людське», спираючись на завдання пошуку «правил благополуччя», «належних засобів для їх досягнення». У творах Я. Козельського подано цілісний комплекс філософських знань свого часу – від розуміння філософії, її призначення та місця в культурі до проблем соціальної філософії. Віддаючи належне представникам західноєвропейської просвітницької думки, він водночас дорожить своєю самостійністю, незалежністю суджень, власною позицією.

Обґрунтовано, що у соціально-політичних поглядах Козельського прослідковуються ідеї, співзвучні спрямованості і характеру соціальної філософії, пов'язаної з початком становлення західної цивілізації епохи Просвітництва, переходу від традиційного до громадянського суспільства, що проголошувало віротерпимість, світоглядний плюралізм, свободу особи, розглядаючи її як вільну автономну істоту, особистість і власника. Робиться висновок, що найбільш близькою політичною доктриною для Я.П. Козельського є доктрина лібералізму.

**Ключові слова:** практична філософія, добронравність, демократичний устрій, лібералізм, Я. Козельський, «Філософічні пропозиції», Просвітництво.

### 1. ВСТУП

**Постановка проблеми.** Актуальність теми наукової розвідки зумовлена потребою прослідкувати витoki і процес формування української філософської думки, з одного боку, з позицій самобутності і оригінальності світорозуміння, а з іншого – з точки зору тісного зв'язку між вітчизняною та західноєвропейською філософією. У цьому сенсі філософські та соціально-політичні погляди українського мислителя XVIII століття, автора «першої російської системи філософії» (Я. Колубовський), «чи не знанішого вітчизняного філософа епохи Просвітництва» (В. Горський) – Якова Павловича Козельського (1728-1795), уродженця Полтавщини, діяча Малоросійської колегії, автора відомого твору «Філософічні пропозиції» (1768). Його філософські та соціально-політичні погляди є переконливим свідченням формування нової – тотожної європейському Просвітництву – парадигми філософування, у якій, поряд з теоретичною проблематикою (логікою, метафізикою та етикою), досить вагомо починає представлятися й практична – наука про «благополуччя», пов'язана з проблемами юриспруденції та політики. При цьому варто зауважити, що виклад

основних положень філософської системи, здійснений Козельським у «Філософічних пропозиціях», і розробка ним питань практичної філософії значно передре «Критиці практичного розуму» І. Канта (1788), якого (і цілком справедливо) кваліфікують як фундатора практичної філософії [16, с. 7].

Тим самим Я. Козельський здійснив спробу виходу на нову історичну парадигму філософського розуміння змісту й сенсу людського буття: «Людина – Природа – Суспільство», у той час, коли система його сучасника Г. Сковороди ще значною мірою відповідала середньовічній парадигмі: «Людина – Всесвіт – Бог». Відтак, стає зрозумілою оцінка авторитетного українського історика О. Пріцака, згідно з якою співвідношення філософських учень двох вихованців Києво-Могилянської академії той окреслює як «епілог» (Сковорода) і «пролог» (Козельський). Саме «прологовий» характер філософії українського мислителя Я. П. Козельського вимагає глибокого і всебічного вивчення, адже вона по-своєму відбивала реальні історичні процеси, теоретично вибудовувала модель суспільного устрою країни, залучаючи до цього критично переосмислені надбання європейської соціально-політичної думки.

Визначаючи коло авторів, твори яких спонукали до написання «Філософічних пропозицій», Козельський повідомляє читачеві, що він може виділити «тільки чотирьох людей, а саме: панів Руссо, Монтеск'є, Гельвеція і Аноніма, книга якого вийшла під назвою «*Philosophie morale reduite a ses principes*», які писали ґрунтовно про матерії моральної філософії» [14, передмова]. При цьому з числа цих авторитетних для себе мислителів український філософ особливо виділяє Ж-Ж. Руссо. Для нього автор твору «Суспільний договір, або принципи державного права» (1762) – «безсмертя гідний муж», який, «як високопарний орел перевершив усіх філософів, які жили до нього», і саме цей мислитель «споглядає на світ прямо філософськими очима і проповідує для нього правоту та істину з прямою філософською волею» [14, передмова].

Подальший аналіз змісту «Філософічних пропозицій» засвідчить, що Козельський прекрасно знав епохальні твори того часу – «Про дух законів» Ш. Монтеск'є, знаменитий «Суспільний договір» – це, за висловом Грея Грехема, одного з біографів Ж.-Ж. Руссо, – «Євангеліє революційного часу», «Міркування про причини нерівності» Руссо, книгу Гельвеція «Про розум», був знайомий з політичними трактатами Джона Мільтона, філософа-мораліста А. Шефтсбері (1671-1713) – саме того Аноніма, частина книги якого «*Characteristics of men, manners, opinions, times*» під назвою «Дослідження про заслуги і добродієність» була видана французькою мовою у перекладі та з примітками Д. Дідро.

Увагу привертає й те, що в ході викладу «Філософічних пропозицій» Козельський часто посилається на відомих (Цицерон, Ньютон) і маловідомих (П.-Л. Мопертюї, Даржан, Дюгальд, Сен-П'єр) авторів, чиї твори розширювали коло осіб, з ким йому довелося мати справу у зв'язку з роботою над трактатом.

У своїх творах український філософ здійснив спробу дати абрис наближеного до досконалості суспільного устрою, у якому людина черпала б «істинно людське», спираючись на завдання пошуку «правил благополуччя», «належних засобів для їх досягнення». У цьому творі подано цілісний комплекс філософських знань свого часу – від розуміння філософії, її призначення та місця в культурі до проблем соціальної філософії. віддаючи належне представникам західноєвропейської просвітницької думки, він водночас дорожить своєю самостійністю, незалежністю суджень, власною позицією.

Слід зазначити, що філософська творчість Я. Козельського досліджена недостатньо, і ще не отримала належної оцінки в історико-філософській науці, оскільки твори І. Бака, Е. Віленської, О. Галактіонова, В. Горського, Т. Закидальського, Ю. Когана, Я. Колубовського, В. Лісового, П. Никандрова, І. Огородника,

В. Огородника, Е. Радлова, М. Русина, В. Ярошовця мають, скоріше, загальнотеоретичний характер.

Відтак, **метою** цієї розвідки є виявлення особливостей становлення та аналіз основних проблем і тенденцій розвитку соціальної філософії Я. П. Козельського, дослідження її глибинних соціокультурних та просвітительських засад.

При цьому варто підкреслити, що особистість кожного філософа в усіх її суб'єктивних переживаннях і почуттях перебуває під впливом середовища і часу. В цих переживаннях перехрещуються різноманітні течії – релігійні, наукові, власне філософські, суспільні, економічні тощо. Нам імпонує думка про те, що «у сукупності генетичного, есенціального та функціонального аспектів дослідження історико-філософський аналіз включає до орбіти свого вивчення не лише результати, отримані філософською теорією, зафіксовані в системі певних категорій, а й продукти філософського мислення, філософської думки у вигляді філософських ідей, що у фрагментарній формі наявні в різноманітних здобутках духовної творчості» [10, с. 7]. Відтак, за прекрасним висловом В. Віндельбанда, «кожна філософська система дихає в дусі і букві життям свого часу». В силу цих обставин «будь-яка філософська побудова може бути цілком зрозумілою лише із умов середовища і часу» [6, с. 11-12]. Цілком очевидно, що у соціально-політичних поглядах Козельського прослідковуються ідеї, співзвучні спрямованості і характеру соціальної філософії, пов'язаної з початком становлення західної цивілізації епохи Просвітництва, переходу від традиційного до громадянського суспільства, що проголошувало віротерпимість, світоглядний плюралізм, свободу особи, розглядаючи її як вільну автономну істоту, особистість і власника. Цілком природним є те, що суспільно-політичні та соціальні проблеми посідають в ідейній спадщині Я. П. Козельського значне місце.

## 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перше ж запитання, яке ставить перед собою Я. Козельський у главі «Про політику, яка стосується начальницьких персон» (частина перша – «Про піклування начальницьких політиків внутрішнім добробутом суспільства») «Філософічних пропозицій», засвідчує громадянську позицію самого автора: дилема щодо можливості судити про справи суспільства – це лише моральне право, чи також й моральний обов'язок кожного свідомого громадянина? Козельський є переконаним прибічником останнього. Виходячи з цього, філософ і вважає своїм обов'язком викласти думки з приводу соціальних питань. Правда, при цьому він підкреслює, що висловлюватись буде «із сумнівом, а не ствердно, і в тих моїх міркуваннях посилаюся стану на письменників або на досвід» [14, с. 177].

Обумовлюючи – не стільки через скромність (хоча саме так вмотивовує свою позицію автор: «через нездатність мою не зможу розмірковувати про такі справи без вагань» [14, с. 178]), скільки, мабуть, через бажання замаскувати до кінця свої переконання, – Козельський розпочинає виклад власних думок з приводу «втілення у цілі спільноти доброзвичайності».

Показовим для дослідника творчості Я. П. Козельського є те, що під маскою задекларованої поміркованості («сумнительности») насправді приховуються досить рішучі наміри: оскільки «авторитетні письменники» [мова йде про Монтеск'є та Руссо – М. З.] зазначають, що не у всякому правлінні доброзвичайність втілюється» [14, с. 183], необхідно, зазначає він, перш за все, ґрунтовно охарактеризувати різні форми правління, аби потім, очевидно, вирішити, яка з них найбільш відповідає «справді доброчесним» порядкам.

Однак аналіз позиції українського філософа з цього (вже політичного) питання може бути здійсненим лише за умови розгляду більш загального – а саме щодо питання про погляди Я. П. Козельського на суспільство у цілому.

Варто зауважити, що питання соціології займають у творчості Козельського не дуже значне місце. Про це можна судити як через порівняння обсягів матеріалів з різних галузей філософського знання (далеко не на користь соціологічної проблематики), так і на основі аналізу глибини та рівня теоретичної розробки цих питань у «Філософічних пропозиціях», «Міркуваннях двох індійців...», численних перекладах мислителя творів Отвея, Верто д'Обефа, Шоффена, Гольберга, Мозера та його статтях-перекладах до «Енциклопедії». Більше того, апелювання Козельського до творів таких маловідомих як для сучасного так і до тодішнього читання авторів, як Даржан, Мопертюї, Дюгальд, Білефельд та інших на виправдання власних висновків свідчить скоріше про його інтерес не стільки до питань загальнотеоретичних (вони у Я. Козельського займають дуже скромне місце), скільки до окремих явищ соціально-політичного життя, де ці твори могли б проілюструвати думки і висновки Козельського.

Ми не маємо підстав сумніватися, що Козельський був ще дуже далекий від знання законів функціонування соціуму і визначення об'єктивної закономірності суспільного розвитку. І все ж, як вважає філософ, судити про справи суспільства – не лише моральне право, але й моральний обов'язок кожного свідомого громадянина. Виходячи саме з такого розуміння своєї місії, Козельський і висловлює свої думки з соціальних питань.

Уважний аналіз творів Козельського засвідчує, що він не був знайомий з думками Гельвеція, викладеними ним у творі «Про людину», де висловлювались позиції автора щодо закономірностей суспільного розвитку. Навряд чи могла імпонувати йому й теорія Монтеск'є, яка ставила моральну поведінку людей в абсолютну залежність від географічних умов, а відтак – визначала певну межу морального вдосконалення суспільства. До того ж він, звичайно, знав зміст здійснених Гельвецієм зауважень в книзі «Про розум» щодо цієї теорії Монтеск'є. Правда, тут варто мати на увазі те, що Я. Козельський просто не міг бути повністю обізнаним з усім загалом французької просвітницької думки. Твори французьких письменників Монтеск'є, Вольтера, Гельвеція, Гольбаха, Дідро, Руссо стали масово з'являтися в російських перекладах і обговорюватися на сторінках преси Російської імперії лише в останній чверті XVIII ст. [12, с. 100-101], коли «Філософічні пропозиції» і переважна більшість перекладів Козельського вже були опубліковані. Так, наприклад, в 1788 році навіть в провінційному Тамбові вийшла книга «Дух Гельвеція», яка являла собою виклад основних думок твору Гельвеція «Про розум»: в журналі «Собрание новостей» за березень-квітень 1776 р. була надрукована стаття «Из сочинений «Об уме». Первоначальные понятия» [17].

Звичайно ж, очікування політичних реформ в Російській імперії посилювало інтерес до концепцій французьких просвітників, і, зокрема, до питань законодавства. Природно, що ідеї того ж Монтеск'є, скажімо, серед російської інтелігенції були відомі в їх оригінальному, а не перекладному, вигляді: Козельський в «Філософічних пропозиціях» посилається на варіант твору, написаного мовою оригіналу. «Дух законів» Монтеск'є був перекладений російською мовою двічі: в 1769 р. (через рік після виходу «Філософічних пропозицій» Козельського) і в 1770 р., і викликав великий інтерес серед російських читачів. Про нього свідчать спогади сучасника, мемуариста XVIII ст. Добриніна, який писав: «Прочитавши декілька перекладів Лесажа, Вольтера, Монтеск'ю, мені видалося, що ... твори перших трьох авторів – справді явища

«отверзающие умственный глаз подобных им человек, и оживотворяющие ощутительно душу мыслящего существа» [9, с. 604].

Цілком зрозуміло, що, скажімо, вкрай актуальна ідея «емансипації селян» спочатку зародилась не на російському ґрунті, а була нав'язана Заходом і довгий час виходила з морально-філософських концепцій Просвітництва XVIII ст., а далі, у першій половині XIX ст., стала підкріплюватись економічними і соціально-політичними мотиваціями. Саме ж «селянське питання» було поставлене в Російській імперії у другій половині XVIII ст., точніше у період царювання Катерини II, коли з'явилися «перші паростки самостійного інтелігентного прошарку». Це був час і «перших спроб нашого суспільства ознайомитися із просвітницько-філософською думкою Європи» [2, с. 94]. Саме ця обставина переконливо виражена творами двох видатних уродженців Гетьманщини – юриста С. Ю. Десницького і філософа Я. П. Козельського. Спочатку, як зазначає російський історик В. І. Семевський, це «знайомство» було «чисто зовнішнім», «за ним наступив період самостійного засвоєння й переробки внутрішньої сутності західного просвітництва і ґрунтовна оцінка з нової точки зору російської дійсності» [2, с. 94].

Уродженець міста Ніжина С. Ю. Десницький (1740-1789) цілком справедливо вважається засновником російської юридичної науки, видатним вченим в галузі соціології і права. В тому ж самому 1768 р., коли було опубліковано «Філософічні пропозиції» Козельського, Десницький видає одну з найважливіших своїх праць – «Слово о прямом и ближайшем способе к научению юриспруденции», а також «Представление о учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи». Згодом вийдуть «Юридические рассуждения о вещах священных» (1772), «Юридические рассуждения о начале и происхождении супружества» (1775), «Юридические рассуждения о разных понятиях, какие имеют народы о собственности имения в различных состояниях общежительства» (1781). Заслугою Десницького є те, що він намагався розповсюдити ідею розвитку («Невпинний і безперервний рух усієї видимої нами атмосферної матерії, стрімке обертання землі, за яким усі частини коливаються, зміни, які ми спостерігаємо на небі..., усі ці пригоди світові доводять смертність цього світу і його видимі з одного стану в інший переходи» [4]) й на сферу суспільних явищ.

Основне положення, висунуте С. Десницьким, полягає в тому, що «виводити історію, правління, закони і звичаї народів» і вимірювати їх «різноманітні успіхи в науках і мистецтвах» потрібно зі стану «общежительства», тобто з умов соціально-економічного життя» [3, с. 20]. Це, на той час, було дуже важливим кроком до наукового усвідомлення історичного процесу.

Причиною походження держави С. Десницький вважав «витоки і походження власності у піднесеному стані» [*мова йде про завершену, в кваліфікації самого Десницького – «комерційну» – універсально-відчужувану форму суспільства – М. З.*]. Але, на відміну від прибічників довірливої теорії держави, вчений бачив її не результатом свідомих і наперед осмислених вчинків, а проявом об'єктивно діючої історичної закономірності.

Як бачимо, погляди вітчизняних філософів і соціологів багато в чому перегукуються з позиціями представників європейського (насамперед, французького) Просвітництва. На цю обставину звертають увагу дослідники [1, с. 18], відзначаючи, що вплив ідей, котрі виникали в одних історико-національних умовах, на теорії іншої країни опосередкований шляхами розвитку кожної конкретної культури, пов'язаний, в кінцевому підсумку, з відмінностями в характері класових сил, які визначали розвиток теоретичних систем.

І все ж спільною їх рисою є виникнення теорії природного права, вчення про невідчужувані, невід'ємні права особистості, про договірне походження держави, пов'язаних з запереченням теорії необмеженої влади, з проголошенням ідеалу буржуазної свідомості – потреби індивіда як приватного власника.

Я. Козельський мав достатню наукову підготовку для розуміння історії і прекрасно усвідомлював, що «суспільність» перебуває у постійному розвитку, змінах, що сучасне йому життя і життя давно минулих часів відрізняються і за зовнішніми, і за внутрішніми ознаками. Він навіть поділяв «відповідне до поглядів пана Руссо» принципово важливе діалектичне положення про те, що «політичний, тобто громадянський, корпус, або ж тіло, починає вмирати від часу свого народження і носить у собі самому причини свого зруйнування» [14, с. 184]. Як бачимо, Козельський судить про суспільство з точки зору природи людини, що взагалі було характерним для всіх просвітників. Історичне, таким чином, зводиться до біологічного, критерій об'єктивної закономірності – до критерію суб'єктивно-морального. І щоб «встояти будь-якому суспільству в цілості щонайдовший час, – пише філософ, – потрібно, щоб пильнувало його опікунське і премудре око, і до того ж таке, яке б при таких якостях могло б ще й жити довгі віки; однак кому це можливе, окрім всемогутнього Бога?» [14, с. 184-185]. У даному відношенні Козельський повністю відходить від своєї компромісної – дійсної – позиції і, твердячи, що «хоча й відбуваються в суспільствах негативні для них зміни, однак на такий промисел Божий скаржитися не слід» [14, с. 185], знову принизливо називає людей «брением» – брудом, «из коего он по своему произволению делает в честь и не в честь сосуды» [14, с. 185]. А піднесення і стійкість держави повинні, на його думку, свідчити про відносно високий рівень пануючої в ній моралі, її ж падіння є наслідком деградації моральних підвалин. Тому, полемізуючи з Гольбергом, український мислитель стверджує, що не навала готів, як вважав автор «Історії датської», а те, що «вигнане було із чертогів і правосуддя, і добротність», тобто саме моральна деградація, й послужила причиною падіння римлян [13, прим. до стор. 34].

Усі надії просвітників на гуманне суспільство мали в своїй основі утопічну ідею покращити суспільну мораль шляхом освіти. Вони розраховували на те, що царствена персона – освічений монарх – буде повсякчасно сприяти поширенню освіти. Найкращою формою правління більшість просвітників вважали конституційну монархію. Монарх, на думку Дідро, завжди повинен пам'ятати про те, що він управляє від імені народу і для народу. Кодекс освіченого абсолютизму мав би, на його думку, відкриватися такими вступними словами: «Ми, народ, і ми, государ цього народу, спільно клянемося охороняти закони, якими ми рівною мірою будемо судимі. І, якщо трапиться нам, государеві, зрадити чи порушити їх, нехай кожен підданий (адже ворог народу є ворогом й кожної людини окремо) буде звільнений від присяги на вірність нам, почне переслідувати нас, скине нас і нехай навіть засудить до смерті, якщо цього вимагатимуть обставини».

Нагадуючи, що Я.Козельський вже з початку своєї філософської творчості задекларує особливу прихильність саме до Ж.-Ж. Руссо (в «Філософічних пропозиціях»), починаючи з п. 367, ми знаходимо послідовний виклад основних положень книги Руссо «Про суспільний договір», звернемо увагу на те, що він повністю покладав на самих людей відповідальність за той стан, в який прийшло людство: «Пан Руссо вважає, що як тільки люди стали збиратися за ознаками сімейної спорідненості («по фамилиям») і почали замислюватися над різноманітними вигодами, це й стало тим першим ярмом, яке надягнув на себе рід людський; а до того часу люди, доки вони могли обійтися без допомоги інших, були здоровими, добросердними і

благополучними, а як тільки настала залежність, то рівність пройшла і увійшла у звичай приватна власність» [14, с. 179].

Не вдаючись до детального аналізу і критики однобічно ідеалістичних моментів такого тлумачення теорії суспільного договору (коли людство «навыкло собственности имения», а згодом – пізнало гіркоту нерівності і втратило свою первісну простоту), зазначимо, що на той час в руссоїстських поглядах Я. Козельського було втілено багато прогресивних ідей. Насамперед, цілком в традиціях європейської просвітницької думки виглядає положення про здатність – не за велінням Господа чи волі монарха, а самих людей – влаштовувати порядок життя у відповідності з власними морально-етичними і ціннісними уявленнями. Відтінюючи аспекти такого влаштування життя, Козельський спеціально обумовлює (знову ж-таки, посилаючись на Руссо) відмінності в його способах: якщо «влаштування життя людини є справою природи», то «влаштування цілої ділянки, галузі є справою їх мистецтва; від людей не залежить, аби вони могли продовжити своє життя, однак цілком від їхньої вправності залежить, по можливості, найкраще влаштування сфери життя» [14, с. 184]. І хоча в наступному пункті (№383) «Філософічних пропозицій» ставиться вимога, аби «пильнувало за ним [цим суспільством – М.З.] турботливе і премудре око, притому таке, яке б за таких якостей могло б ще жити якнайдовші часи [14, с. 185]» [мова йде про всемогутнього Бога – М.З.], все ж людська спільнота, на думку Я.Козельського, не є пасивною силою, адже «якщо улаштувати суспільство так, щоб як звичаї допомагали б добрим законам, так і закони – добрим звичаям, то таке суспільство довго пробуде благополучним, і тим довше, чим тривалішою буде згода між добрими звичаями і законами» [14, с. 185].

Стосовно позицій українського філософа, юриста, політичного мислителя, просвітителя-демократа Я.П. Козельського з питань державного устрою, ідей лібералізму та низки інших ми вже мали нагоду висловитися у попередніх публікаціях [7;8]. Його політичним ідеалом було демократичне суспільство, засноване на приватній власності, що здобута особистою працею. У своїх творах за двадцять і більше років до появи американської та французької конституцій, до оприлюднення французької Декларації людини і громадянина (1789 р.) і американського Білля про права (1791 р.) український мислитель здійснює характеристику широкого кола прав і свобод людини задля викладу власного розуміння «істинно добродісного» суспільства та придатності у його досягненні якраз демократичних форм політичного устрою.

Ведучи своєрідний діалог з «важними писателями», Я.Козельський зауважує, що внутрішній добробут суспільства слід вбачати у високій моральності («добронравии») і працелюбності членів суспільства, однак «не во всяком правлении добронравие вместе» [15, с. 526].

Маючи на увазі загальне завдання і мету, яку поставив автор «Філософічних пропозицій» ще в Передмові, де головним завданням філософії є встановлення «правил для пошуку благополуччя» [15, с. 412]), його неодноразові заяви про необхідність зміни законодавства задля ліквідації суспільних негараздів, поєднання на цій основі інтересів окремих людей з інтересами суспільства, неважко переконатися в тому, що, на думку Я. Козельського, для досягнення мети слід змінити форму державної влади, а для введення в суспільство добродісності та благополуччя найкращою формою правління є республіка.

Однак не варто забувати, що Я.П. Козельський жив і творив у XVIII столітті – у часи, коли для багатьох передових політичних письменників тієї епохи поняття демократії було тотожним її розумінню як виключно (рафіновано) вираженої нічим не обмеженої форми народовладдя, а монархія (у своєму відмінному від деспотизму і самодержавства різновиді) розглядалася як можливий різновид представницької форми правління. Саме такого погляду дотримувалися прибічники так званої «освіченої

монархії» – французькі просвітники Гельвецій, Гольбах, Дідро та інші. Такий погляд був властивий і для соціально-політичної концепції Я.Козельського. Говорячи про самовладних, честолюбних правителів, дії яких просякнуті беззаконням і жорстокістю на угоду власному честолюбству, він не забуває відтінити, що мова йде не про всякого монарха, а лише про того, хто забув свій обов'язок («должность»). І незважаючи на те, що Козельський прекрасно бачить, як монархія найчастіше виступає з яскраво вираженим рисами деспотії, він все ж допускає можливість і монархії бути «досконалою», тобто такою, при якій монарх може виявитися гідним обранцем, буде вірно і лояльно служити народу – суверену, управляти суспільством на основі неухильного дотримання справедливих законів, спираючись на правильно – з урахуванням темпераменту, виховання, «якостей розуму, якостей духу і якостей серця» [14, с. 196] – підібраних посадових осіб.

### 3. ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У зв'язку з викладеним, правомірно погодитися з оцінкою таких міркувань Козельського авторитетним дослідником його творчості, як В.С.Дмитриченко, який зазначає, що свою критику «феодально-кріпосницьких порядків він не зміг послідовно пов'язати з критикою російського абсолютизму..., не зміг розкрити органічного зв'язку самодержавства, як державної надбудови, з системою феодально-кріпосницьких відносин, бо вірив в магічну силу законів та освіченого монарха, в можливість філософа на троні» [5, с. 43]. І якщо честь, яка лежить в основі монархічної форми правління, відноситься Козельським до характеристик «наружного состояния человека» [15, с. 475] і не може бути основою «істинної доброчесності» людини, вона все ж могла, на його думку, слугувати певним наближенням до ідеалу. Як бачимо, суспільно-політичні погляди Якова Козельського дозволяють ідентифікувати його ідеологічні та політичні орієнтації (через наявність в них певних морально-правових засад і системи цінностей – парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод) як ліберальні.

У загальному, можна стверджувати, що найбільш близькою політичною доктриною для Я.П. Козельського є доктрина лібералізму. Як така, концепція класичного лібералізму, вибудована Ш. Монтеск'є, в своїй основі має положення про те, що політичні права є по суті розвитком прав громадянських і що політична свобода перш за все є гарантією свободи громадянина. Зasadничою ж ідеєю лібералізму завжди було здійснення свободи особистості. При цьому основним методом лібералізму є творча діяльність – настільки творча, наскільки вона дозволяє позбавитися від усього того, що загрожує існуванню індивідуальної свободи чи заважає її розвитку.

Лібералізм проголошує непорушність приватної власності перед лицем державної влади, оскільки в непорушному володінні благами, котрі належать окремим особам, він вбачає найдієвішу гарантію можливостей для окремої людини спокійно переслідувати свої цілі і розвивати свої здібності: лише людина, ізольована від тиску матеріальної скрути, може присвятити себе створенню власного щастя.

Звичайно ж, не можна не погодитися з думкою В.О. Ключевського, що «освіченим людям катерининського часу й належить заслуга у порушенні цілого ряду важливих питань, над якими працювала думка наступних поколінь» [11, с. 327]. «Під впливом незвичної роботи думки над питаннями моралі, політики і співжиття, – пише В.Ключевський, – законодавча і літературна мова набули філософсько-моралістичного забарвлення, замайоріла абстрактною термінологією академічного красномовства, яка виражала моральні основи і зв'язки співжиття. Пішли в хід слова «доброзвичайність», або «благоденність», «людство», «людинолюбство», «підкування про загальне



благо»,... «громадяни»...тощо» [11, с. 327]. Далі російський історик зазначає, що такі слова не здійснювали прямого впливу на мораль та вчинки, на піднесення життя, – вони лише, прикрашаючи мову, привчали думку до охайності, «змушували її триматися вище від егоїзму та інстинкту, довільності особистого розуміння підпорядковували вимогам громадської пристойності» [11, с. 327]. «З цієї точки зору, – продовжує історик, – можна надати народно-виховного значення указові 19 лютого 1786 р., який наказував в усіх ділових зверненнях осіб до влади замінити слово «раб» словом «підданий» [11, с. 327]. Як своєрідний підсумок – афоризм Ключевського: «Гарні слова часто, подібно до милиць, підтримують слабнучі думки» [11, с. 327]. Ось такою була справжня ціна просвітницької термінології, особливо у період «свободомовності», простір якому надавала в літературі сама Катерина II, беручи діяльну участь у цьому русі.

Але й сам Козельський мало вірив у те, що реальністю для його часу може стати загальнопланетарна спільнота, в якій поєднуються не тільки інтереси особистості з інтересами народу, але й інтереси одного народу з інтересами всіх інших народів. Суспільний ідеал Якова Козельського в цілому утопічний, але, незважаючи на це, він є чудовою сторінкою в історії як вітчизняної, так і європейської філософської думки XVIII століття.

Чітка систематизація і розкриття змісту соціально-політичних ідей Я.П. Козельського, їх розгляд у контексті західноєвропейської та вітчизняної філософської думки продовжують залишатися актуальними, своєчасними і займають своє місце у загальнофілософських, етико-гуманістичних та соціально-теоретичних надбаннях.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антохина Н. В. Идеиные связи русского и французского Просвещения XVIII века (от Ломоносова до Радищева). : автореф. дисс... канд. филос. наук / Н. В. Антохина. – М. , 1978. – 16 с.
2. Галактионов А. А. Русская философия IX-XIX вв. / А. А. Галактионов, П. Ф. Никандров. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 744 с.
3. Десницкий С. Е. Слово о прямом и ближайшем способе к изучению юриспруденции. Юридические рассуждения о вещах священных, святых и принятых в благочестие, с показаниями прав, какими оные у разных народов защищаются... и др. / С. Е. Десницкий // Русская философская мысль XI-XVIII веков – М. : Директ-Медиа, 2008. – 193 с. (Библиотека русского классика).
4. Десницкий С. Ю. Юридическое рассуждение о разных понятиях, какие имеют народы о собственности имения в различных состояниях общежителства. . . говоренное. . . апреля 21 дня 1781 года / С. Ю. Десницкий // Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; [упор. Я. М. Шевченко, І. Б. Усенко, Г. П. Тимченко та ін. ]. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ : Юридична книга, 2002 - 2004. - Т. 6: Цивільне право. – 584 с.
5. Дмитриченко В. С. Суспільно-політичні погляди Я. П. Козельського / В. С. Дмитриченко. – К. : Вид-во Київського держ. університету ім. Т. Г. Шевченка, 1957. – 67 с.
6. Ершов М. Н. Влияние личности философа на философское построение. / М. Н. Ершов // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. Философия и мировоззрение. – М. : Изд-во политич. лит. , 1990. – 528 с.
7. Заремський М. Й. Ідеї лібералізму в соціально-політичній концепції українського просвітника XVIII ст. Я. П. Козельського / М. Й. Заремський // Сіверщина в історії України. – К. – Глухів, 2011. – Вип. 4. – С. 223-227.

8. Заремський М. Й. Погляди Я. П. Козельського на форми державного правління / М. Й. Заремський // Сіверщина в історії України// Зб. наукових праць (Матеріали сьомої науково-практичної конференції, 23-24 жовтня 2008 року). – Суми, 2008. – С. 121-125.
9. Истинное повествование, или жизнь Гавриила Ивановича Добрынина, им самим написанная // Русская старина. СПб. , 1871. – Т. III. – 604 с.
10. Історія філософії на Україні: у 3 т. Філософія доби феодалізму / [гол. ред. колегія В. І. Шинкарук] – К. : Наук. думка, 1987. – Т. 1. – 400 с.
11. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. Курс русской истории / Под ред. В. Л. Янина. – М. : Мысль, 1989. Т. 5. , Ч. 5. – 476 с.
12. Коган-Бернштейн Ф. А. Влияние идей Монтескье в России в XVIII веке / Ф. А. Коган-Бернштейн // Вопросы истории. – 1955. – № 5. – С. 100 – 101.
13. Козельский Я. П. Из примечаний к переводу «Истории датской» Гольберга / Я. П. Козельский // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века. – М. : Госполитиздат, 1952. – Т. 1. – С. 411-427.
14. Козельский Я. П. Философические предложения / Я. П. Козельский. – СПб, 1768. – 256 с.
15. Козельский Я. П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я. П. Козельский. –М. , 2010. – Т. 1.
16. Лой А. М. , Толстоухов А. В. Практична філософія сьогодення: предмет і перспективи / А. М. Лой, А. В. Толстоухов // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 6-19.
17. Рачинский А. В. Русские ценители Гельвеция в XVIII веке (по документам Московского главного архива Министерства иностранных дел) / А. В. Рачинский // Русский вестник, издаваемый М. Катковым – 1876. – № 5. – 872 с.

## **СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ Я.П. КОЗЕЛЬСКОГО В КОНТЕКСТЕ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ**

**Аннотация.** Исследованы особенности становления и проанализированы основные проблемы философии в общественно-политической концепции украинского мыслителя XVIII века Я.П. Козельского. Выявлены многочисленные параллели и касательные пункты его социокультурных и просветительских идей к западноевропейской философской традиции.

**Ключевые слова:** практическая философия, добронравие, демократическое устройство, либерализм, Я. Козельский, «Философические предложения», Просвещение.

## **J.P. KOZELSKY'S SOCIO-POLITICAL VIEWS IN THE CONTEXT OF WESTERN EUROPEAN AND NATIONAL SOCIOLOGICAL THOUGHTS**

**Abstract.** The peculiarities of formation and the basic problems of philosophy in the social and political conception of the Ukrainian notionalist of the 18th century, J. Kozelsky, are investigated. Numerous parallels and tangible points of his social and cultural and educational ideas to the Western European philosophical tradition have been identified. In particular, it is shown that Kozelsky's social and political views trace ideas, consonants and character of social philosophy related to the beginning of the Western civilization of the Enlightenment, the transition from traditional to civil society.

It is shown that Kozelsky made an attempt to enter a new historical paradigm of philosophical understanding of the meaning and meaning of human being: "Man - Nature - Society". It is stated that in his works the Ukrainian philosopher made an attempt to outline the

perfection of a social system in which a person would draw "true human", based on the task of finding "rules of well-being", "appropriate means to achieve them." In Kozelsky's works, a comprehensive set of philosophical knowledge of his time is presented - from understanding of philosophy, its purpose and place in culture to the problems of social philosophy. Paying tribute to the representatives of Western European educational thought, he at the same time values his independence, independence of judgments, his own position.

It is substantiated that Kozelsky's social and political views trace ideas, consonants and character of social philosophy related to the beginning of the formation of the Western civilization of the Enlightenment, transition from traditional to civil society, proclaiming religious tolerance, religious tolerance, and tolerance. free autonomous being, personality and owner. It is concluded that the closest political doctrine to J.P. Kozelsky is the doctrine of liberalism.

**Keywords:** practical philosophy, good morality, democratic structure, liberalism, J. Kozelsky, «Philosophical proposals», Enlightenment.